

UDK 811.163.42'367.51
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 15. VII. 2009.
Prihvaćen za tisak 29. IX. 2009.

Luka Vukojević

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
lvukojev@ihjj.hr

RED SUREČENICA

Pitanje reda surečenica u posljedičnim rečenicama, tj. mogućnost njihova premetanja (obrtanja), jedno je od onih nerijetkih pitanja u hrvatskome jezikoslovlju koje se smatra riješenim, a da se nitko njime nije valjano i sustavno bavio. Jednodušno se i beziznimno naime smatra da je red surečenica u posljedičnim rečenicama (i red surečenica u nekim drugim zavisnosloženim rečenicama) *glavna surečenica – zavisna surečenica* stalan i neobratljiv. Nije međutim točna tvrdnja da zavisnosložene rečenice za razliku od nezavisnosloženih mogu premetati red surečenica i da to ne vrijedi samo za posljedične i neke druge rečenice. Naime u nekim tipovima posljedičnih i drugih rečenica, pokazuje se to u ovome radu, zavisna surečenica može prethoditi glavnoj, tj. njezine sastavnice mogu zamijeniti mjesta.

U atributnim zavisnosloženim rečenicama u cjelini zavisna surečenica privlači na se sav komunikativni dinamizam, obavijesno je središte složene rečenice, ona je beziznimno dakle njezin rematski dio. U skladu s takvim rasporedom komunikativnoga dinamizma zavisna atributna surečenica načelno dolazi u postpoziciji. Katkad, u poredbenim atributnim rečenicama češće, a u posljedičnim atributnim rečenicama iznimno rijetko, iz ekspresivnih i stilskih razloga i potreba dolazi do premetanja (inverzije) reda surečenica, do ekspresivnog izdvajanja reme njezinim pomicanjem u početni položaj. To se uglavnom događa u poredbenim i posljedičnim rečenicama kojima se izražava visok stupanj svojstva ili količine.¹ Razlika je između poredbenih i posljedičnih takvih rečenica u tome što do premetanja, tj. ekspresivnog isticanja reme u poredbenim re-

¹ Vidi o tome i u *Russkaja gramatika* 1980: 508.

čenicama dolazi samo u vezničkim poredbenim rečenicama, a u posljedičnima i u vezničkim: *Da bi tko politički djelovao, treba imati političku 'volju'* (ppolitol 15238), i u bezvezničkim rečenicama: *Možeš se ponositi njime, to je takav čovjek ...* (Marinković N 140).²

1. Anteponirana posljedična surečenica

U posljedičnim rečenicama u načelu zavisna surečenica dolazi iza glavne surečenice. Kod "pravih" posljedičnih rečenica premetanje surečenica nije moguće. Moguće je međutim da zavisna surečenica stoji ispred glavne u nekoliko tipova posljedičnih rečenica:

1.) u rečenicama potrebnog uzroka

Da bi dokraja mogao artikulirati svoj izraz, Gecan mora otići na izvore. (makovic 245085); *Da bi hrvatsko društvo moglo brzo napredovati mora u nje-mu biti na većoj cijeni inovativnost i kreativnost* (stranke 724407); *Da bi se u tome uspjelo, nužno je prethodno provjeriti tradicionalne aristotelovske osno-ve i klasičnu metodu u znanosti* (GK9630_f06 7931).

2.) u rečenicama dostatnog i nedostatnog uzroka

Da bi se procijenila (evaluirala) trombocitopenija, nije dovoljan samo broj trombocita u perifernoj krvi (radioter 1067905); *No, kako bismo se uvjerali da tomu nije tako, dovoljno je razmisliti o našim nastupima na radiju ili televiziji te promisliti uzima li crkveni tisak ozbiljno pisma čitatelja...* (GK9710_f01 7655).

3.) u rečenicama s konstrukcijom *da + imenica + komparativ*

Da spektakl bude veći, dva auta koja su bila parkirana nedaleko od gale-rije odletjela su u zrak (Jutarnji list 24,25,26/12/2000/4961); *Da apsurd bude veći, sindikati su podnijeli prijavu na nagovor moga suokrivljenika* (Globus 23/6/2000/498/24); *Da stvar bude gora (i jezovitija), te granate – njih 9000 – nisu bile namijenjene za trgovinu i šverc nego za izravno, tj. borbenu djelova-nje* (Globus 21/6/2002/602/41); *Da zlo bude veće, ima dosta u Gradu onih koji nisu progledali i ne će progledati, koji divni francuski duh znanosti i napretka poistovjećuju s pogubnom jakobinskom idejom rušenja svega što postoji* (bo-gisic 292368).

² U ruskome jeziku prema navedenoj gramatici ekspresivno premetanje reda surečenica događa se i u rečenicama prekomjernog uzroka: *Tako se trgnuo, previše su mu ovaj put oslabje-li živci*, primjer sa str. 508. U hrvatskome jeziku za to nema potvrda. Pitanje je međutim jesu li to posljedične rečenice. Po našem razumijevanju uzročno-posljedičnih odnosa tu je riječ prije o uzročnim jukstaponiranim rečenicama.

4.) u parataktičkim konstrukcijama

U posljedičnim rečenicama inverzija zavisne surečenice dovodi do bezvezničkih ustrojstava, do gubitka veznika.

Najradije bih sve porazbijao, tako sam bio bijesan (Hašek 338); *Ni slikar je ne bi razlikovao, to je takvo čudo od sličnosti* (Kušan K); *Prišao sam luđakinji bliže i gledao je uporno u oči, tako mi se htjelo reći riječ neposrednu i živu* (Šegedin 156); *A samouvjerenost "izvire" iz mojih rvača, toliko žele ovu pobjedu* (Vjesnik 27/1/15214/11); *Lomio je prste – toliko nije bio u svom elementu – dok je govorio o njemačkom ujedinjenju* (Vjesnik 5/3/15251/1); *Čini se da će i međunarodni sud u Haagu imati posla, tolika je bila šteta!* (Vjesnik 11/3/15257/11)

5.) u relativnim posljedičnim rečenicama dodatnoga komentara

U našem su korpusu potvrđeni ovi primjeri antepozicirane relativne surečenice:

Što me je najviše uplašilo, on je imao tvoju glavu i tvoje oči, tako tužne, strašne oči, da sam htjela vrisnuti od užasa (Kozarčanin 173)

Što je najgore, Dino je potpuno u pravu (N157_K12 3748)

Što je najvažnije, zbog toga ostaje nedefinirano ishodište... (perisin_fina 138168).

Ta je mogućnost očito povezana s pojavljivanjem komparativa, superlativa ili modifikatora najvišeg stupnja (*gotovo, posebno*) u zavisnoj *što*-rečenici. Pokazuje to činjenica da je takve rečenice uvijek moguće preoblikovati u rečenicu s posljedičnom *da* + *imenica* + *komparativ* rečenicom:

Da strah bude veći / Da bi strah bio veći, on je imao tvoju glavu i tvoje oči, tako tužne, strašne oči, da sam htjela vrisnuti od užasa.

Antepozicija je takve surečenice moguća i u uvjetima kakve navodi Katičić, tj. kad se u relativnoj surečenici relativizator *što* zamijeni prosentecijalizatorom *to* i surečenica kojom se izriče uzrok uvede dvotočkom, npr:

Svi su šutjeli, što me je jako začudilo > *To me je jako začudilo: svi su šutjeli* (Katičić 379); *Sav se usplahirio od debele kobile i poremetio, što je još više zavitlalo bijesom gospodina satnika* > *To je još više zavitlalo bijesom gospodina satnika: sav se usplahirio od debele kobile i poremetio* (Katičić 379).

Takva je antepozicija zavisne surečenice moguća samo kad je riječ o raščlanjenim relativnim rečenicama koje se odnose na glavnu surečenicu u cjelini.³

³ Međutim nisu sve takve rečenice posljedične. Tako rečenice: *Djece joj načelnik nije mogao dati, ili ih ona nije mogla imati, što je uostalom svejedno kad se kaže da djece nisu imali* (Katičić 379); *A Podgorski joj se široko nakloni, što mu ona vrlo prijateljski odvrati*, nisu posljedične. Hoće li se koja takva rečenica interpretirati kao posljedična, ovisi prije svega o semantici, odnosno sadržaja glavne i zavisne surečenice. Kad sadržaji surečenice stoje u uzročno-posljedičnoj vezi (upravo u tome redosljedu), složena se rečenica interpretira kao posljedična.

Inverzija je dakle moguća u nekoliko tipova rečenica: u tipu rečenica s riječima koje ulaze u korelativni odnos (*dovoljno je, potrebno je*), tj. u rečenicama potrebnoga, dostatnoga i nedostatnoga uzroka te u relativnim posljedičnim rečenicama dodatnoga komentara. Obvezatna je u posljedičnim rečenicama s konstrukcijom *da + imenica + komparativ* u zavisnoj surečenici, i nužni je preduvjet parataktičke konstrukcije. Ti primjeri jasno pokazuju neutemeljenost tvrdnje da u posljedičnoj rečenici nije moguć redosljed *zavisna surečenica – glavna surečenica*. Pokazali smo da je u nekim tipovima posljedičnih rečenica takav redosljed moguć, a u nekima čak i obvezatan.

Prema Siliću (1984: 23–24), za razliku od uzročnih, vremenskih i pogodbenih zavisnih rečenica koje su primarno u antepoziciji⁴, izrične, namjerne, posljedične i načinske rečenice primarno su u postpoziciji. Velika je razlika u stupnju slobode, odnosno u ograničenjima premetanja reda surečenica među tim dvjema skupinama rečenica. Prva skupina rečenica uživa naravno kudikamo veću slobodu premetanja surečenica. Što se tiče reda surečenica u posljedičnim ustrojstvima, unatoč tvrdnjama mnogih gramatičara da posljedična surečenica uvijek stoji u postpoziciji, Silić ostavlja mogućnost da se u određenim uvjetima ipak može očekivati anteponiranost posljedične surečenice. On (1984: 24–25) s razlogom tvrdi da se namjerne, posljedične i načinske surečenice zbog visokog stupnja semantičke predikcije između glagola glavne surečenice i zavisnog ustrojstva (surečenice) nalaze primarno u postpoziciji⁵, za razliku od uzročnih, vremenskih i pogodbenih surečenica koje su primarno u antepoziciji, ali ipak ostavlja otvorena vrata i drukčijemu redosljednom ustrojstvu: „Anteponiranost je izričnoga, namjernoga, posljedičnoga i načinskoga zavisnog dijela uvjetovana visokim stupnjem komunikativnog dinamizma, te ima

⁴ Pri antepoziciji uzročnih, vremenskih i pogodbenih zavisnih surečenica uzrok prethodi posljedici, a pri postpoziciji tih rečenica posljedica prethodi uzroku. Odatle slijedi da su postponirane navedene rečenice kontekstualne varijante anteponiranih takvih rečenica, tj. da stoje u inverznome odnosu.

⁵ Silić s razlogom tvrdi i to da je u složenim rečenicama s kataforičnim korelatorom u glavnoj surečenici zavisna surečenica uvijek u postpoziciji. Međutim ne stoji njegova tvrdnja da se zavisna surečenica u svim zavisnosloženim rečenicama osim posljedičnih nalazi u kontaktnome položaju s kataforičnim korelatorom. Posljedične se surečenice ne nalaze u kontaktnome položaju zato „jer u njima kataforička riječ ima, u stvari, ulogu identifikatora onoga što se kazuje prilogom, pridjevom ili imenicom“. Istina je da se korelator u ulozu intenzifikatora, koji naravno nije uvijek kataforičan, primarno ostvaruje u prepoziciji u odnosu na riječ koju modificira, ali se ipak i u površinskome ustrojstvu zavisne posljedične surečenice mogu nerijetko naći u kontaktnome položaju s korelatorom: *Udario ga je tako da se onesvijestio, Njegov rad je takav da su njime svi zadovoljni*. Na takav položaj modifikatora (intenzifikatora) upozorava i M. Kovačević (1988: 182–183). Istina je naravno i to da je u dubinskim ustrojstvima takvih rečenica između modifikatora i zavisne surečenice uvijek prisutan pridjev ili prilog valorizacijskog značenja: *Udario ga je tako (jako) da se onesvijestio*.

karakter verificiranja onoga što se njime tvrdi. To je razlog što se češće sreće u dijalogu nego u monologu“.

Iz toga se Silićeva navoda dakle može zaključiti da se antepozicirane zavisne posljedične rečenice susreću i u dijalozima i u monolozima. Međutim u svojem *Pravopisu hrvatskoga jezika* (2001: 18–19) na isto pitanje, tj. na pitanje je li moguće premetanje reda surečenica u posljedičnim rečenicama, odgovara nešto drukčije, restriktivnije: „Između glagola glavnoga dijela i zavisnoga dijela složene rečenice s posljedičnim zavisnim dijelom postoji čvrsta značenjska veza. Zbog toga zavisni dio s lijeve strane glavnog dijela nije običan“. Iz istog razloga, prema Siliću, posljedična zavisna surečenica nije uobičajena ni kao umetnuta rečenica.

I u tekstu su potvrđene osamostaljene rečenice koje govore u prilog tomu da je moguće premetanje elemenata posljedične rečenice (naravno, u nabrojanim okolnostima):

U Istri je hrvatstvo duboko ukorijenjeno. Dovoljno je prisjetiti se Istarskog razvoda...; Odluka je već bila donijeta. U dokazivanju da je bilo tako, ne treba potrošiti preveliku energiju. Dovoljno je pročitati knjigu predstavnika Srbije u Predsjedništvu SFRJ Borislava Jovića te knjigu tadašnjeg saveznog saveznog sekretara za narodnu obranu Veljka Kadijevića.

2. Umetnuta posljedična surečenica

Zavisna posljedična surečenica koja se pojavljuje u antepoziciji može, naravno, biti i umetnuta. Tako su u našem korpusu potvrđene umetnute zavisne surečenice u rečenicama dostatnog uzroka i u relativnim rečenicama dodatnoga komentara:

Berkeley je vjerovao da je, kako bi se dospjelo do općenitosti, dovoljno „promatrati neku ideju kao zastupnika neke klase ideja koje su sve iste vrste“ (pivcevic 118983); Traži se od nje, ukratko, da služi svome narodu na neposredan i opipljiv način (za druge načine mi, čini se, i ne znamo), i na način na koji mu – što je osobito tužno – i ne može najbolje poslužiti umjetnost nego neke druge ljudske djelatnosti, poput prosvjete, historiografije ili političke feljtonistike, dok se umjetnost, obavljajući takve zadaće, samo kvari (pavlicc1 428262); Od Ane Horvat, voditeljice akcije, saznali smo da udomitelja traži lijepi njemački ovčar star pet godina te, što posebno začuđuje, skup i veliki, čistokrvni crni šnauer, star šest mjeseci (vj990113z 10544); Sjednica je suprotno očekivanjima protekla krajnje mirno i, što je gotovo nevjerojatno, završena je već u 14 sati (Vjesnik 20/1/15207/1).

Potvrđene su i umetnute prave posljedične *tako da*-rečenice:

U tekstu koji je, očito vrlo smišljeno, sudionicima podijeljen tek na kraju susreta, tako da o njemu nije moglo biti rasprave, kao već postignuta vrijednost stoji i sljedeća tvrdnja: Europa se je oslobodila kršćanstva (POZAIC_CUVAR 374829); Kampanjolom bez prozora, tako da ne znamo kuda idemo, došli smo do kupatila (lucic 247098); Za Hrvatsku je specifično to da je u tih 20 godina šutnje nastao jedan posve novi, do tada nepoznati način duhovnog života: bez ikakvih formalnih okvira, tako da se uopće nije mogao identificirati, pružao je intelektualcima, točnije svima koji su osjećali potrebu za slobodom, mogućnost da razvijaju i održavaju punu svijest o svim činjenicama koje su se zbivale (gotovac 270347).

i posljedične rečenice s veznikom *da*:

Zatvorio je za sobom nečujno ulazna vrata i polagano kao tat, da se nije čulo savršeno ništa, na prstima, bez daha, dovukao se do prozora u međukatu (Krlježa III 9); ...ali kad sam ga učio čučnjeve, da se sve znojio, on je tada uvijek govorio: (Hašek 358).

One se umeću u glavnu surečenicu odmah nakon ekspliciranog uzroka (*na kraju susreta, bez prozora, bez ikakvih formalnih okvira*), prekidaju rečenicu koja se ne iscrpljuje u tome da se dadne posljedica danoga uzroka; ta je posljedica samo dodatni komentar te se umetnuta rečenica može ispustiti.

3. Red surečenica u nekim drugim tipovima zavisnosloženih rečenica

U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. 1995: 593) kaže se da zavisne surečenice, osim načinskih i posljedičnih⁶, mogu u isticanju doći ispred glavne surečenice, a potom se donosi primjer koji potvrđuje upravo suprotno, tj. primjer u kojemu u rečenici koju ta gramatika smatra načinskom zavisna surečenica dolazi ispred

⁶ Tako piše u izdanju te gramatike iz godine 1995. Tvrdnja autora *Hrvatske gramatike* da samo načinske i posljedične rečenice ne mogu u isticanju doći ispred glavne surečenice potječe očito od Maretića, koji ima ovakvu odredbu: „Načinske ili poredbene rečenice s veznicima *nego, kamoli, nekmoli* (...) i posljedične (...) stoje svagda iza glavne, a izrične (...) stoje iza nje ponajviše“ (1963: 474). U izdanju iz godine 1997. autori su odustali od tog ograničenja za načinske i posljedične rečenice, pa sad ta formulacija glasi ovako: „Zavisne rečenice mogu u isticanju biti ispred glavne rečenice...“. Unatoč tomu ostaje nejasno što autori žele reći: žele li reći da nema nikakvih ograničenja za položaj zavisnih surečenica, tj. da se svaka zavisna surečenica može pojaviti u svakome položaju? Ako su to željeli reći, mislimo da je to pogrešno: niti su samo načinske i posljedične surečenice ograničene na postponirani položaj (u odnosu na glavnu surečenicu) niti sve zavisne surečenice mogu zauzimati svaki položaj u ustrojstvu zavisnosloženih rečenica. Ipak, ovdje ne ćemo potanko, temeljito obrađivati red surečenica, mogućnosti njihova premetanja i ograničenja koja tu vladaju.

glavne: *Kako si tko prostre, onako će i spavati*. Po našem je mišljenju ta rečenica poredbena (Vukojević 1996). U tome tipu poredbenih rečenica zavisna je surečenica uvijek u antepoziciji.). Tako je i s pretposljednjom njihovom rečenicom: *Kao što je prekonoć bura skidala lišće, tako obnoć dolaze južine sa šumom i pljuštanjem snijega koji se topi* (str. 593). Takva je i rečenica: *Kao da hoće da ga shvati dokraja, ona mu je stala sasvim blizu* (str. 484), ili rečenice s *koliko ... toliko, što...to*, dakle sva proporcionalna korelativna ustrojstva s izraženim korelatorima (ili izraženim drugim korelatorom *kako, koliko, što*) u antepozicioniranoj zavisnoj surečenici, i to u njezinu početnome položaju. To ne vrijedi za neproporcionalne nekorelativne načinske rečenice s neekspliciranim korelatorom, npr.: *Sve je ispalo kako treba* (str. 483) (**Kako treba, sve je ispalo*), ali i s ekspliciranim: *Matičić je pio konjak onako kako to rade ovisnici* (str. 483) (**Kako to rade ovisnici, Matičić je pio konjak*). Ima jedna vrsta rečenica koju ta gramatika uvrštava u načinske, a zapravo su dopusne, gdje je inverzija posve normalna: *Kako god učiniš, neće valjati*; *Neće valjati kako god učiniš*.

U mnogim je vrstama zavisnosloženih rečenica moguće premetanje reda surečenica. Premetanje je moguće u nekim relativnim (*Žena koju sam jučer vidio upravo je prošla*; *Upravo je prošla žena koju sam jučer vidio*; *Jako me je naljutilo to što je Ivan rekao*; *To što je Ivan rekao, jako me je naljutilo*), nekim poredbenim (*što ... tim, tim ... što, to ... što, što ... to, što ... 0, 0 ... što*: *Što je mrak bivao gušći, tim su manje govorili* (Katičić) > *Tim su manje govorili što je mrak bivao gušći*; *... pa ga u nedoumicu dovodi činjenica da je u njemu nada to veća što je oko njega više beznađa* (Aralica), *I tako, što sam u većoj časti i slavi, to sam manje svoj* (Aralica) itd.), nekim vremenskim (*Svi su se smijali kad sam o tome govorio*; *Kad sam o tome govorio, svi su se smijali*), nekim dopusnim (*Otišli su iako im je taj podatak jako trebao*; *Iako im je taj podatak jako trebao, otišli su*), nekim pogodbenim (*Reći ću ti ako dođeš*; *Ako dođeš, reći ću ti*) i nekim uzročnim rečenicama (*Otići ću, budući da mi to smeta* / *Budući da mi to smeta, otići ću*).

Redosljed surečenica određuje njihova komunikacijska važnost. Glavna je rečenica u prepoziciji ako je njome obuhvaćena tema, ako je njome obuhvaćena rema, onda je u postpoziciji. Ako je rematski dio složene rečenice u zavisnoj surečenici, ta surečenica dolazi iza glavne, a prethodi glavnoj ako je u njoj tematski dio, npr:

Da je Ivan ozloglašeni lažljivac, to je svima poznato. Da sam ja postupio nepromišljeno, s tim se slažem.

U izričnim se rečenicama takvo premetanje reda sastavnica događa u govoru, dijaloškim situacijama, obično je u razgovornome funkcionalnom stilu. Izrične rečenice s drugim veznicima uglavnom ne dopuštaju (ne podnose) takvu

inverziju, tj. nalaze se uglavnom u postpoziciji. Rijetko se ostvaruje mogućnost ekspresivnog izdvajanja i isticanja zavisnog (umetnutog) dijela inverzijom. U dvokomparativnim poredbenim rečenicama raspored je surečenica načelno slobodan, ali je ipak redosljed *zavisna surečenica – glavna surečenica* običniji od drugoga (*što ... to*). U atributnim vezničkim rečenicama zavisna surečenica uvijek nosi novu obavijest i u skladu s tim dolazi redovito u postpoziciji. Redosljed s inverzijom rematskoga dijela uvijek je ekspresivno obilježen.

U izričnim složenim rečenicama ekspresivna inverzija ne izazivlje nikakve izravne promjene ili postupke, one i dalje ostaju vezničke:

Da je hercegovačko riječno ime u poznatom im obliku Mlade bilo nevjerovatno i glasovitim hrvatskim lingvistima, svjedoči činjenica da ga u Akademijinu Rječniku Tomo Maretić, koji se je s njime susreo u hercegovačkom šematizmu iz g. 1873, proglašava nepouzdanim, a zatim i činjenica da ga u svom Etimologijskom rječniku Petar Skok bez ikakva objašnjenja donosi u prepravljenu obliku Mlada (Rasprave ZHJJ 19/1993/54).

Uzročne rečenice s veznicama *da* i *što* obvezatno su u postpoziciji: *Sretan sam što/da si uspio. *Da/*Što si uspio, sretan sam.* Takve se rečenice ponašaju kao i druge dopunske rečenice. Uzročni veznik *kako* (za razliku od recimo načinskoga, poredbenoga ili izričnoga *kako*)⁷ beziznimno uvodi zavisnu surečenicu koja je redovito anteponirana:

⁷ Veznik *kako* u različitim rečenicama ima ovakvu raspodjelu:

kao uzročni veznik obvezatno je u antepoziciji: *Kako više nema nastave, ne morate više dolaziti / *Ne morate više dolaziti kako više nema nastave.* Svi su Maretićevi (1963: 547) primjeri za uzročni veznik *kako* s anteponiranom zavisnom surečenicom. Silić (2001: 42) navodi samo primjere za anteponiranu uzročnu *kako*-surečenicu, a mjesta predviđena za obrnuti redosljed prazna su. Samo M. Kovačević izričito tvrdi da uzročni veznik *kako* uvodi zavisnu uzročnu surečenicu „samo u antepoziciji“;

kao posljedični veznik indiferentan je na poziciju; veznik *kako* ostvaruje se na početku posljedične rečenice u istim uvjetima u kojima se na njezinu početku ostvaruje i veznik *da*: *No, kako bismo se vjerali da tomu nije tako, dovoljno je razmisliti o našim nastupima na radiju ili televiziji te promisliti uzima li crkveni tisak ozbiljno pisma čitatelja... (GK9710_f01 7655);*

kao poredbeni veznik indiferentan je na poziciju: *Kako si rekao, tako ću učiniti / Učinit ću tako kako si rekao.* (U sustavu koji razlikuje načinske i poredbene veznike i rečenice ne postoji načinski veznik *kako*, nego samo poredbeni veznik *kako*, iako npr. Raguž (1997: 310) ima i načinski i poredbeni *kako*, koji oprimjeruje rečenicama koje uopće nisu načinske: *Napravi onako kako ti kažem; Kako god učiniš, bit će dobro;*

kao vremenski veznik indiferentan je na poziciju: *Kako je otišao, nije mi se javio; Prošla je godina dana kako je otišao;*

kao namjerni veznik indiferentan je na poziciju: *Zabacio je glavu natraške kako bi promotrio ulicu / Kako bi promotrio ulicu, zabacio je glavu natraške;*

kao izrični veznik obvezatno je u postpoziciji: *Čuo je kako nešto šapuću / *Kako nešto šapuću, čuo je.*

Kako je padala kiša, nije mogla izići.

**Nije mogla izići, kako je padala kiša.*

Pa i u tome slučaju nema suglasja među gramatikama. E. Barić i dr. (str. 497) tvrde da s uzročnim veznikom *kako* zavisna surečenica obično (*isticanje naše*) stoji ispred glavne i donose primjere među kojima nema ni jednoga koji bi bio iznimka. Raguž u svojoj *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* (1997) na dvama različitim mjestima različito određuje položaj uzročnog veznika *kako*, odnosno položaj zavisne uzročne surečenice s veznikom *kako*. Na str. 415. tvrdi da kao uzročni veznik *kako* dolazi obično u rečenicama u inverziji, a na str. 310. tvrdi pak da zavisna uzročna surečenica stoji „samo na početku, u inverziji i najčešće s negacijom“ (*isticanje naše*) (za što nema nikakvih potvrda ni argumenata). R. Katičić pak tvrdi (str. 253) da je u takvim rečenicama običnije da zavisna rečenica stoji ispred glavne nego iza nje, ili da je umetnuta. I navodi samo dva, očito Stevanovićeve, primjera za postponirani uzročni *kako* (oba Kalebova):

? Hrabrost mu porasla kako je imao neizmjerne brojnu publiku.*

? Priđe Mlade i odmah pruži ruke kako se nikada ne koleba u onom što radi.*

Prihvatljivost tih rečenica posve je dvojbena, mi ih ocjenjujemo neprihvatljivima. Drugo je važno pitanje na temelju kojih su kriterija takve rečenice određene kao uzročne.

Stevanović inače ne govori ništa o položaju uzročne surečenice, samo navodi ta dva Kalebova primjera s “normalnim” redoslijedom.

4. Red surečenica u nezavisnosloženim rečenicama

U nezavisnosloženim rečenicama koje izražavaju različite zavisne odnose redoslijed je surečenica stalan i ne dopušta takve zamjene (logika vremenskog slijeda, odnos uzrok – posljedica itd.):

Uvijek smo razgovarali uz čašicu konjaka, pa ćemo i sada (Slamnig 84) / *I sada ćemo razgovarati uz čašicu konjaka, *pa/jer smo uvijek razgovarali uz čašicu konjaka.*

On odlazi u grad, studira i ostaje u gradu (Slamnig 72) / **On studira, ostaje u gradu i odlazi u grad.*

Promjenom reda surečenica često se mijenja i gramatička narav složene rečenice (to je vidljivo iz primjera s veznikom *jer*). Kad se promatra s dinamičkog aspekta, red surečenica u složenim rečenicama može biti drukčiji. Vidjeli smo da redoslijed često određuju logičko-semantički odnosi, da je za neke složene rečenice

običniji ovakav, a za druge onakav redosljed, da se neke ponašaju slobodnije s obzirom na mogućnost premetanja, a neke ga uopće ne dopuštaju. U svakome slučaju red je surečenica uvjetovan i komunikativno i logički i semantički i gramatički⁸.

Kod premetanja zavisnosloženih ustrojstava veznik se seli skupa sa surečenicom kojoj pripada:

On je uvijek imao ugledno mjesto u našoj klapi, premda nije bio jak pa ni vješt (Slamnig 70) / Premda nije bio jak pa ni vješt, on je uvijek imao ugledno mjesto u našoj klapi.

Ni u subordiniranim rečenicama, naravno, nije, opet zbog logičkih razloga, uvijek moguće premetanje (a da se ne promijeni njihova gramatička narav):

*Nalij već jednom, da, tobože, razgovaramo ko ljudi (Raos 10) / *Da, tobože, razgovaramo ko ljudi, nalij već jednom.*

Važnijim se za razlikovanje koordinacije i subordinacije čini to što se zavisni dio može uvrstiti u ustrojstvo glavnoga. Moguća je naravno ne uvijek i antepozicija i postpozicija i interpozicija zavisnoga dijela:

Onu drugu, na koju je također po svom uvjerenju imao pravo, velikodušno je pregorio, jer nije gledao na sitnice (Kolar 209).

No, Roza, kako je blesava bila, samo se nakrivila pa da će prasnuti u smijeh (Kolar 207).

U nezavisnosloženim rečenicama to se nikad ne događa, one uvijek slijede jedna za drugom.

Za razliku od drugih sintaktičkih kategorija (N^{''}, A^{''}, V^{''})⁹, rečenica ne dobiva nikakva vanjska obilježja od pozicije koju može zauzimati u arhitektonici složene rečenice. Rečenica posjeduje samo unutrašnja obilježja. Budući da su sintaktičke funkcije bitno pozicijski određene, rečenica ne može imati nikakvu sintaktičku funkciju. I kad se čini da ona katkad (u zavisnosloženoj rečenici) ima koju sintaktičku funkciju, to je samo prividno. Tada je njezina funkcija samo posljedica stanovitoga kategorijalnog iščašenja – rečenica zauzima funkciju kojega rečeničnog člana (tipa X^{''}). Na takvim je iščašenjima utemeljena funkcionalna razredba zavisnosloženih rečenica. Tako se u toj razredbi objek-

⁸ O tome vidi J. Silić 1984: 9–31.

⁹ Simboli N^{''}, A^{''}, V^{''} označuju leksičko-sintaktičke kategorije (redom: imensku, pridjevnu i glagolsku) maksimalne ekspanzije. Oni odgovaraju pojmovima imenske, pridjevne i glagolske skupine iz početne faze generativne gramatike. Najnovija sintaktička teorija postulira ustrojstvenu istovrsnost različitih leksičko-sintaktičkih kategorija. Svaka se od tih kategorija analizira kao trostupanjско, trorazinsko hijerarhijsko ustrojstvo (X, X', X'') u kojemu kategorija višeg stupnja obuhvaća kategoriju nižeg stupnja. Za unutrašnju organizaciju složenih kategorija najvažnija su selekcijska obilježja njihovih leksičkih glava.

tna rečenica određuje po njezinu paralelizmu (izomorfizmu) s funkcionalnom kategorijom objekta, a ta se kategorija odnosi opet samo na imenske skupine. Ili se, služeći se također funkcionalnim nazivljem, govori o priložnim rečenicama po njihovu paralelizmu s priložnim oznakama.

Subordinacija probija granice rečenice kao maksimalne sintaktičke domene. U rečenici se kao maksimalnoj sintaktičkoj domeni najjasnije očituju fenomen granica, prepreka, neprobojnosti, kohezije, prostora/širine itd. Određenje subordinacije utemeljeno je na pojmu pozicije. Za ove tri rečenice: *Došao je na posao iako je bolestan*; *To je žena koju sam jučer vidio u gradu*; *Recite mi tko je to učinio*, uvijek će se reći da su zavisnosložene, a to iz jednostavnog razloga što one sve tri, unatoč njihovim unutrašnjim razlikama, zadovoljavaju određenje po kojemu je jedna surečenica subordinirana drugoj tada kad zauzima koju poziciju u ustrojstvu te druge surečenice. Naprotiv, kada su dvije surečenice povezane tako da jedna ne zauzima koju poziciju u ustrojstvu druge, reći će se da su nezavisnosložene: *Satnija spava i život teče dalje*; *On odlazi u grad, studira i ostaje u gradu*. Nezavisnosložene rečenice ne dovode u pitanje sustav rečeničnih pozicija, ono što one dovode u pitanje samo je sustav mjesta. To je uostalom i razlogom zašto se redosljed surečenica u nezavisnosloženim rečenicama uglavnom ne može preinačiti **On studira, ostaje u gradu i odlazi u grad*.

U zavisnosloženim rečenicama odnosi među surečenicama utemeljeni su na sustavu pozicija, a ne na sustavu mjesta, pa se zbog toga redosljed surečenica u najvećemu broju tih rečenica može preinačiti, i to praktično bez ikakvih interpretacijskih posljedica: *Došao je na posao iako je bolestan / Iako je bolestan, došao je na posao*.

Interpretacija rečenice: *On odlazi u grad, studira i ostaje u gradu*, počiva na kronološkome redu događaja izrečenih tim trima rečenicama. Linearni slijed mjesta analogan je linearnomu vremenskom slijedu. Stoga ne možemo zamijeniti mjesta, a da ne poremetimo kronološku interpretaciju rečenice. Koordinacija dakle mora biti organizirana po kriterijima kronološkog slijeda. Kriterij kronološkog slijeda u subordinaciji naprotiv ne igra nikakvu ulogu. Čak ni zavisna surečenica uvedena veznikom *prije nego* ne mora nužno prethoditi rečenici od koje zavisi, npr.: *Ptice odlete prije nego nastupi zima*.

Literatura:

- BARIĆ, EUGENIJA i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga
- EMONDS, JOSEPH 1986. *Les parties du discours en grammaire générative. Recherches de Vincennes*, Paris, 14–15.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, JAZU i Globus, Zagreb.
- KOVAČEVIĆ, MILOŠ, 1990. *Usložnjavanje sistema modela zavisnosloženih rečenica u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Književni jezik 2/19, Sarajevo, 57–69.
- KOVAČEVIĆ, MILOŠ, 1998. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*, Beograd: Raška škola, Srbinje: Prosvjeta
- MRAZOVIĆ, PAVICA; ZORA VUKADINOVIĆ 1990. *Sremski Karlovci – Novi Sad: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*
- PRANJKOVIĆ, IVO 2001. *Druga hrvatska skladnja: sintaktičke rasprave*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- PRANJKOVIĆ, IVO 1987. *Vrijeme, način i vid te odnosi među članovima sintaktički koordiniranih jedinica, kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika III*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb, 71–88.
- RAGUŽ, DRAGUTIN 1997. *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb: Medicinska naklada
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga
- SILIĆ, JOSIP 1984. *Od rečenice do teksta. Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Zagreb: Liber
- SIMEON, RIKARD 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska
- TEŽAK, STJEPKO; STJEPAN BABIĆ 1992. *Gramatika hrvatskoga jezika (priručnik za osnovno jezično obrazovanje)*, Zagreb: Školska knjiga
- VUKOJEVIĆ, LUKA 2008. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- VUKOJEVIĆ, LUKA 1996. *Strukturno-semantički status poredbenih rečenica*, *Filologija* 30–31, Zagreb 379–394.

The order of clauses

Abstract

The position of a dependant consecutive clause in relation to the main clause, or in other words, the possibility of their inversion, is one of those frequently asked questions in Croatian linguistics that is considered answered, although nobody has ever studied it properly and systematically. It is unanimously and without exception considered that the order of clauses in some complex sentences (as in those expressing consequence) *main clause – subordinate clause* is fixed and non-invertible. However, the claim that complex sentences unlike coordinated sentences can inverse the order of clauses and that the exceptions are only consecutive clauses and some other sentences is not true. This paper shows that in some types of complex sentences expressing consequence and some other sentences, the subordinate clause can precede the main clause, or in other words, that they can switch positions.

Ključne riječi: zavoisnosložena rečenica, red surečenica, posljedične rečenice

Key words: complex sentence, the order of clauses, consecutive clauses

